

“NEZAKONITA” DJECA PRED ZAKONOM – DOKAZIVANJE OČINSTVA U BOSNI I HERCEGOVINI NA RAZMEĐU 19. I 20. STOLJEĆA

Hana Younis
Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju
Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Apstrakt: U radu se na osnovu arhivske građe ukazuje na fenomen dokazivanja očinstva u Bosni i Hercegovini na razmeđu 19. i 20. stoljeća. Dokazivanje očinstva je tema koja ukazuje na mnogobrojne promjene koje je sa sobom donijela nova, austrougarska vlast. Kako su parnice izgledale i koja su bila prava djeteta, a koja majke, pitanja su na koja se u ovom radu odgovara. Kroz konkretne primjere ukazuje se na praksu, probleme, prava i želje što su pratili ove procese. Koliko su “nezakonita” djeca bila dio svakodnevnice, ilustrovano je kroz dostupne brojke, koje ukazuju i na razliku u prisutnosti ove djece u velikim i manjim gradovima.

Ključne riječi: “nezakonita” djeca, prevare, alimentacija, Bosna, Osman-sko Carstvo, Austro-Ugarska, matične knjige, sudski procesi

Abstract: This paper, based on the archival material, indicates the phenomenon of proving paternity in Bosnia and Herzegovina between the 19th and 20th century. Proving paternity is a topic which points out numerous changes which brought the Austro-Hungarian governance. How the lawsuits looked like and what were the rights of the child and the mother are questions which are especially responded to in this paper. The specific examples show the practice, problems, rights and wishes which followed these processes. How much were the “illegitimate” children a part of everyday life is illustrated through available numbers, which also show the difference in presence of the “illegitimate” children in bigger and in smaller cities.

Keywords: “*illegitimate*” children, frauds, alimony, Bosnia, Ottoman Empire, Austro-Hungarian, parish registers, court processes

Uvod

Iako arhivska građa sudskih institucija predstavlja veoma važan segment u sagledavanju historijskih procesa, ona je još uvijek veoma malo istražena i korištena kao izvor za sagledavanje svakodnevnice iz historijskog aspekta. Spisi različitih sudskih instanci otkrivaju mnogobrojne teme koje su do sada bile potpuno zanemarene. Jedna od tih tema jeste i dokazivanje očinstva kao dio svakodnevnog života na razmeđu 19. i 20. stoljeća. Brojnost ovih slučajeva ističe potrebu za detaljnijom analizom ove problematike, ali i za propitivanjem uvriježenih mitova i predrasuda vezanih za brojnost i prisutnost “nezakonite” djece u svakodnevnom životu tog perioda. Neophodno je istaknuti da je ova tema samo jedan segment u otkrivanju složenog problema vezanog za djecu rođenu van bračne zajednice, kao i djecu napuštenu od strane jednog ili oba roditelja. Posebno bi bilo važno u tom kontekstu sagledati i pitanja napuštene djece i čedomorstva, kojima se, nažalost, bosanskohercegovačka historiografija do sada uopće nije bavila, iako je čedomorstvo bilo često krivično djelo za koje su žene bivale optužene pred sudom u periodu austrougarske uprave.¹ Svi ovi problemi usko su povezani i upotpunjuju sliku svakodnevnog života iz jedne druge, malo mračnije perspektive života žene u Bosni na razmeđu dva stoljeća i dva carstva.

Osnovni cilj ovog rada jeste propitati koliko je rađanje djece od “nepoznatog oca” bilo često, te koliko je mit o stigmatizaciji i marginalizaciji takvih žena na razmeđu 19. i 20. stoljeća realan. Na to pitanje možemo odgovoriti kroz detaljno sagledavanje odnosa društva i vlasti prema fenomenu “nezakonite djece” kroz rekonstrukciju sudskih procesa o utvrđivanju očinstva. Cilj nam je također ustanoviti učestalost ovih pojava u Bosni i Hercegovini na prijelazu u 20. stoljeće, koliko to građa dozvoljava. Ključni izvor za sagledavanje ove teme jesu sudski

---

¹ Kralj-Brassard u izuzetno vrijednoj studiji o napuštenoj djeci u Dubrovniku i radu dubrovačkog Hospitla milosrđa ukazala je na složenost, ali i važnost ovih tema u historiografiji. Ona navodi da su u Italiji “tijekom 18. i 19. stoljeća većinom napuštana nezakonita djeca”, ali i da su u dubrovačko nahodište u periodu austrougarske uprave dolazila i djeca iz Bosne i Hercegovine. Vidi: Rina Kralj-Brassard, *Djeca milosrđa, napuštena djeca u Dubrovniku od 17. do 19. stoljeća*, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Zagreb – Dubrovnik, 2013, 29, 302.

spisi.² Tužbe koje se podnose za dokazivanje očinstva najiscrpnije opisuju probleme s kojima se ova djeca suočavaju. U isto vrijeme one otkrivaju kompletnu priču koja se krije iza rođenja "nezakonitog" djeteta.

Svjesni smo da su slučajevi dokazivanja očinstva koji se pojavljuju na sudovima u Bosni i Hercegovini na prijelomu 19. i 20. stoljeća samo dio problema koji se javno predočava. Sa sigurnošću možemo tvrditi da postoji značajan broj onih koji se nikad nisu odlučili na tužbu tim povodom. Ako analiziramo status žena koje se odlučuju za pokretanje ovih tužbi, bit će jasno da su to uglavnom žene koje žive same, daleko od uže familije, a najčešće i od mjesta rođenja. Poneki slučaj odnosi se na djevojke koje su prevarene obećanjem braka, dok se u rijetkim slučajevima radilo o tek razvedenim ženama i udovicama. Zajedničko svima njima jeste traženje priznanja od optužene osobe da je otac njihovog djeteta, te da preuzme materijalnu odgovornost nad njim.

Na samom početku neophodno je pojasniti termin "nezakonito dijete". U dokumentima vjerskih zajednica, ukoliko su bila upisivana, ova djeca su se različito nazivala. Najprecizniju evidenciju je vodila Katolička crkva. Označavali su ih terminom "nezakonita" djeca, što je bio službeni termin za katoličku djecu čiji roditelji nisu bili crkveno vjenčani, bez obzira da li su živjeli zajedno ili ne i bez obzira na to da li su imali sklopljen građanski brak.³ Zbog takvog odnosa u samim krštenicama je postojala rubrika da li je dijete zakonito ili nezakonito. Ovdje treba napomenuti da je postojala mogućnost ozakonjavanja takve djece ukoliko roditelji sklope crkveni brak. U dokumentima Pravoslavne crkve teško je utvrditi ko su takva djeca, jer se ta kategorija nije upisivala, nego je vanbračna zajednica registrovana kao konkubinac, dok su brakovi između različitih religija registrovani kao "smješani".⁴ Kada se radi o djeci islamske vjeroispovijesti, oni se u sudskim dokumentima uglavnom upisuju kao "veled-zina".⁵

---

² Ovaj rad je historiografskog karaktera i nema pretenzije da iz ugla pravne nauke sagleda ovo važno pitanje.

³ Vidi: Slaven Bertoša, "Nezakonita djeca u Pulskim matičnim knjigama krštenih od 1613. do 1678.", *Časopis za suvremenu povijest*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1998, br. 42, 37-48; Matija Berljak, *Nezakonita djeca ili nezakoniti roditelji*, Bogoslovska smotra, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1-2, 1979, br. 49, 178-180.

⁴ Vidi: *Srpska pravoslavna hercegovačko-zahumska mitropolija, pri kraju 1900. god. (S dodatkom)*, Serafim Perović Mitropolit, Mostar, 1901, Statistički pregled protopresviterata Trebinjskog za 1900. godinu, tabela.

⁵ Izraz "veled-zina" koristio se u Osmanskom Carstvu za svu "nezakonitu djecu". U Bosni se ovaj izraz koristio u dokumentima i u prvim decenijama 20. stoljeća. U jednom dopisu Ministarstva pravde iz 1929. godine u kojem se objašnjavaju prava "nezakonite djece" stoji:

U službenim dokumentima ova djeca najčešće se nazivaju “nezakonita”, te ćemo ovom radu koristiti upravo taj pojam.

Dokazivanje očinstva u posljednjim decenijama osmanske uprave

Kada se radi o prisutnosti “nezakonite” djece ili dokazivanju očinstva u Bosni na razmeđu 19. i 20. stoljeća, neophodno je osvrnuti se i na posljednje decenije osmanske uprave. Ključni nedostatak za detaljniju analizu ovog perioda predstavlja manjkavost izvora, kao i činjenica da je problem “nezakonite” djece bio tabu tema. Ovakvo stanje možemo posmatrati i kroz ugao strogog tradicionalnog života koji je prakticiran u osmanskom periodu, u kojem su sva odstupanja smatrana velikom sramotom.⁶ Tako je cjelokupna zajednica bila budna nad “moralnošću” komšija, a svaka prijava bi završavala automatskim uplivom vjerskog poglavara.⁷

Podatke koji ukazuju da su “nezakonita” djeca bila prisutna u osmanskoj svakodnevnicu Bosne nalazimo uglavnom indirektno.⁸ Mnogo konkretnije podatke imamo o prisutnosti čedomorstva. Iako je teško bilo dokazati da je određeno dijete usmrćeno, a ne rođeno mrtvo ili umrlo odmah nakon rođenja, prijava sumnje na takve slučajeve jasan je pokazatelj postojanja takvih slučajeva.⁹

“Prava i dužnosti majke prema svom nezakonitom djetetu (rođenom izvan svakog oblika braka – prostitutno – veledi zina)...” U osnovi, riječ *veled* znači dijete, dok *zina* znači blud. Vidi: Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABH), Vrhovni šerijatski sud za Bosnu i Hercegovinu – Sarajevo (dalje: VŠS), B, kutija br. 1904/7; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, ZB, 350-149; Historijski arhiv Sarajevo (dalje: HAS), Porođični i lični fondovi, Bušatlić, Ajni-Abdulah – Sarajevo, kutija br. 1, dokument br. 232.

⁶ Vidi: Hana Younis, “Odnos prema pitanju časti u Sarajevu u posljednjim decenijama osmanske uprave”, *Almanah*, Podgorica, 2014, br. 57/58, 207-224.

⁷ Fra Grga Martić je nadgledao svakodnevnicu katoličkog stanovništva u Sarajevu. Tako je on ukoliko bi neko od katolika počeo živjeti u vanbračnoj zajednici, a nije sklopljen brak, bio pozivan od strane komšija da to spriječi. Godine 1866. Raul Benackovski i Ana Wolkrab počeli su živjeti zajedno prije nego su sklopili brak. Fra Grga Martić je odmah urgirao, a Ana i Raul su samo nekoliko dana poslije tražili dokumentaciju od Austrijskog konzulata kako bi mogli sklopiti brak. Vidi: ABH, Regeste Austrijskog generalnog konzulata Sarajevo (dalje: RAGKS), 750/66, 836/66.

⁸ Vidi: Alija Bejtić, “Ali-pašina mahala u Sarajevu”, *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva*, Muzej Sarajevo, Sarajevo, godina II, 1966, 45.

⁹ Malinar, stolar u Sarajevu, prijavio je Liriku, ženu koja je bila podstanar kod njega, da je rodila dijete koje je, prema njegovom mišljenju, moglo biti i usmrćeno. Kako bi se prijava provjerila, poslan je studentu medicine Bvaltiji, koji je ustanovio da je novorođenče umrlo prirodnom smrću. Za razliku od Lirike, Olgu Gorup je prijavio neki prijatelj, Ivan Pavković.

Međutim, jedna vijest u listu *Bosanski vjestnik* ukazuje da je ta pojava bila raširenija negoli je društvena zajednica željela priznati. Radi se o slučaju ostavljenog i usmrćenog tek rođenog djeteta na groblju u ljeto 1866. godine. Pažnju skreće upravo to što autor naglašava kako se već više puta dešavalo da su se "raznosili glasovi da su se mala đeca pobačana nalazila u rjeci Miljacki".¹⁰ Nakon toga konstatuje se kako je takva vijest bila *nevjerovatna*, zbog čega se takvim glasovima nije "poklanjalo toliko pažnje i vjerovanja". Mogli bismo iz navedenog slobodno zaključiti da se ovaj problem jednostavno pokušavao ignorisati, te da je to bilo moguće sve dok nije postao masovniji, a samim time i vidljiviji. Na ispravnost ovog zaključka ukazuje i završetak navedene vijesti kada autor kao razlog takvog stanja navodi "demoralizaciju u narodu". Kao rješenje za ovaj problem predlaže formiranje zvanične ustanove "gdi bi se ta pod vanrednim i nezakonim okolnostima na svjet dolazeća djeca ostavljala i gajila", te zaključuje da se "tom zlu drugčije nemože na put stati".¹¹ Rješenje koje se nudi nedvosmisleno potvrđuje kako je problem "nezakonite" djece 1866. godine bio toliko očit da se od zvaničnih vlasti očekivalo konkretnije djelovanje. Bilo je jasno da su tradicionalne mjere koje je vlast provodila o ovom pitanju postale neefikasne. Zašto je to bilo tako, može se djelimično povezati i sa masovnijim doseljavanjem stranih podanika u posljednjim decenijama osmanske uprave. Naime, građa koja se odnosi na njih ukazuje da ovi stranci, uglavnom habsburški podanici, sa sobom donose i nove običaje i način života. To se posebno odnosi na one koji su se doseljavali u veće gradove, a naročito u Sarajevo. Najviše podataka o prisustvu "nezakonite" djece nalazimo u građi Austrougarskog generalnog konzulata u Sarajevu.¹² Iz ovih dokumenata jasno se vidi kako su sudski sporovi vezani za dokazivanje očinstva bili prisutni, te da je usvajanje tužbe podrazumijevalo i isplaćivanje alimentacije.¹³

On je tvrdio je da je ona rodila nezakonito dijete i da ga je usmrtila. S obzirom na to da je Olga bila poznata po raznim prekršajima, istraga nije ni obavljena, niti je bilo kakav odgovor na prijavu dostavljen Konzulatu. ABH, RAGKS, 1654/69, 699/67.

¹⁰ *Bosanski vjestnik*, god. I, 14. 7. 1866, br. 14, 107.

¹¹ Isto.

¹² ABH, RGKS, 1850-1878.

¹³ Jedna od žena koja je pokrenula tužbu dokazivanja očinstva pred sarajevskim kadijom bila je Olga G. Ona se u Sarajevo doselila 1865. godine sa sinom Dragomirom. U Sarajevu je prve tri godine živjela sa Nikolom M., vjenčanim suprugom Kate M., koja je više puta prijavljivala njihovu vezu i tražila da se razdvoje. Kata je nakon tri godine uspjela u tome. Još dok je živjela s Nikolom, Olga je započela tužbu protiv Petra A., tvrdeći da je on otac njenog djeteta. Tražila je alimentaciju, koju je nakon nekoliko mjeseci parnice i dobila. Petar je morao u prvij isplati dati Olgi 80 dukata, koji su bili dovoljni da pokriju troškove djeteta od rođenja do konačne presude. Odmah nakon presude 1867. godine Petar (koji je bio iz Srbije) odselio

Jedna od mjera koje je osmanska država poduzimala u sprečavanju rađanja “nezakonite” djece, bez obzira čiji su podanici bili u pitanju, jeste i sklapanje braka pod prisilom. Ovakvi brakovi sklapani su iz više razloga, a jedan od njih je i zajednički život muškarca i žene bez prethodno sklopljenog braka. Ova praksa održala se do kraja osmanske uprave. To potvrđuje i slučaj Koste Mustakina, koji je sklopio prisilni brak u februaru 1878. godine “s prijetnjom i ugrožavanjem od strane ovdašnjega Mitropolita”, napisao je Kosta u svojoj žalbi, pa dodao: “... mene su nasilno vjenčali sa Kokom (...) s kojom sam ja tada bio 2 dana, a zatim odmah otišo od nje koju nikad nemogoh ljubiti, iza toga 36 dana bavio sam se u Sarajevu, a potom prijedjem u Austriju, te sam iz Zagreba triput pisao istom Mitropolitu da me od nezakonog braka s Kokom razpusti jer se nje postojano za navjek odričem. Mitropolit mi nikad ništa nehtjede odgovoriti”.¹⁴ Kosta se možda nikad ne bi žalio zvaničnim sudskim organima da Koka nije pokrenula protiv njega proces dokazivanja očinstva. Činjenica da je ovaj postupak pokrenut u maju 1880. godine, nakon što se Kosta ponovno doselio u Sarajevo, ukazuje da je njegov brak trajao više od dvije godine, bez obzira na način sklapanja i promjenu političkog režima.¹⁵

Iako se za Kostu sporo mijenjalo stanje, u suštini je novi sistem iznjedrio ključnu promjenu, a to je prestanak prakticiranja prisilnih brakova, što je zapravo posljedica gubljenja moći vjerskih poglavara i tradicionalnog društva kao *mjere* za dozvoljeno. U isto vrijeme zbog brojnosti vanbračnih zajednica i broja rođene djece bez oca i sam odnos prema ovom problemu je promijenjen.

Zakonodavstvo austrougarskog perioda po pitanju “nezakonite” djece

Nakon austrougarske okupacije u Bosnu se masovno doseljavaju činovnici koji se nadaju boljem zaposlenju i uvjetima života u novoj pokrajini. Sudar tradicije i modernizacije upečatljiv je u načinu života i moralnim vrijednostima koje su

---

se u Beograd, a Olga pokrenula tužbu za isplaćivanje alimentacije putem Beogradskog suda. Katarina B. također je tužila sarajevskom kadiji Nikolu G. da je otac njenog djeteta, koje je tada imalo punih deset godina. Kadija je presudio u njenu korist, a visinu alimentacije odredio je na 80 para dnevno. Katarina nije bila zadovoljna presudom. Smatrala je da je 45 pjastera mjesečno realna suma za alimentaciju. Vidi: ABH, RGKS, 1567/66, 205/67, 328/69, 84/67, 1444/67, 1505/67.

¹⁴ ABH, VŠS, E, kutija br. 43, 1880/6.

¹⁵ Isto.

uočljive posebno u većim gradovima. Otvaranje javnih kuća i povećan broj vanbračnih zajednica rezultat su snažnih društvenih promjena u tom periodu. Kao posljedica toga postepeno se povećavao i broj "nezakonite" djece, koja postaju sastavni dio svakodnevnog života u Bosni u periodu austrougarske uprave. Na to jasno ukazuju ne samo sudski spisi nego i matične knjige i statistički podaci.

Nova vlast brzo je shvatila da se sve ove pojave moraju i zakonski regulisati, ali u komplikovanom sistemu podjele na vjerske i građanske nadležnosti to uopće nije bilo jednostavno.¹⁶ Osnovni problem za sudske procese dokazivanja očinstva bio je kome će se stranka obratiti, kojem od sudova, s obzirom na to da su privatni problemi muslimana pripadali šerijatskim sudovima, a problemi ostalih stanovnika građanskim sudovima. Ključni problem bila je sudska ingerencija, posebno u slučajevima gdje je samo jedno, tužiteljica ili tuženi, musliman, dok je druga strana hrišćanin ili Jevrej.

Tako usložnjenu situaciju nije bilo jednostavno regulisati. Da je i sudske osoblje bilo *zbunjeno* nametnutim pravilima i devet godina nakon okupacije, ukazuje dopis Okružnog suda iz Travnika iz 1887. godine, koji je poslan Vrhovnom šerijatskom sudu sa pitanjem: "...dali u medjelama imade propis po kojem se ocem nezakonitog djeteta može smatrati samo onaj, koji to vanskudbeno prizna ili glede kojega četiri svjedoka potvrde (podvučeno u originalu op.a.), da je sa materom spolno općio..." Oni su konkretno željeli znati da li se "u medjelama takav propis bar sličan nalazi" kako bi se mogli odrediti prema tom pitanju.¹⁷ Vrhovni šerijatski sud je na upit odgovorio nakon tri dana pojasnivši da "u Medžellama neimade propis po kojem se ocem nezakonitog djeteta može smatrati samo onaj koji to vanskudbeno prizna ili glede kojega četiri svjedoka potvrde da je sa materom spolno općio". U odgovoru je precizirano da "neimade ni sličan propis pošto Medžellama propis o nasebu (rodbinskim vezama H.Y.) nepostoje".¹⁸ Koliko je ovakvo stanje bilo zbunjujuće u praksi, najbolje ilustruje slučaj Kobiljak iz 1894. godine.

Junus K. živio je sa Marom punih 12 godina, sve do 1891. godine, kada je ona umrla. Nakon njene smrti Kotarskom šerijatskom sudu prijavljeno je da njihova djeca Edhem od 8 i Sadika od 4 godine trebaju napustiti kuću njihovog oca

---

¹⁶ Detaljnije o pravnom aspektu podjele sudskih nadležnosti vidi: Mehmed Bečić, "Austrougarska reforma pravosuđa i građanskog postupka u Bosni i Hercegovini", *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, br. LVIII, 2015, 107-124.

¹⁷ ABH, VŠS, E, kutija br. 68, 1892/40.

¹⁸ Isto. Također vidi: ABH, VŠS, E, kutija br. 47, 1887/1.

Junusa *jer nisu njegova pred zakonom*.¹⁹ Junus je pozvan u sudnicu da se izjasni i tom prilikom je izjavio da je živio sa Marom kao “milostnicom” i da se sa njom nije nikad vjenčao. On je objasnio da “razumije da su djeca nezakonitog obćenja t.j. iz zina porodila”. Međutim, djeca su bila njegova i on je želio da kod njega i ostanu. Sud se našao pred velikom dilemom. Prvo je bilo upitno koji sud uopće ima pravo odluke, jer je majka rimokatolkinja, a otac musliman. Djeca su rođena iz “konkubinata t.j. nezakonitog spolnog odnošaja”, a samim time pred zakonom smatrana su “nezakonitim”, te su morala dobiti tutora. U ovom slučaju bilo je upitno koje vjere treba biti tutor. Kotarski šerijatski sud nije znao kako postupiti, pa je smjernice tražio od Vrhovnog šerijatskog suda. U upitu je stajalo: “Pošto je ovu djecu rodio muhamedanac kod kojeg se i sad nalaze i koji jih naziva turskim imenima i poučava muhamedanskom zakonu i to pita kot. ured kao šerijatski sud u Sarajevu koji sud imade tutora djeci imenovati i ko se može tutorom imenovati?” Vrhovni šerijatski sud odgovorio je da djeca pripadaju majci jer nisu rođena u zakonskom braku, pojasnivši da “nezakoniti otac nema prava na takvu djecu a ima samo dužnost uzdržavati ju...”, te da prema naredbi Zemaljske vlade od 2. 4. 1887. broj 7948 “nezakonitoj” djeci, ukoliko majka nije muslimanska, tutora imenuje kotarski ured kao sud, a da bi tutor u ovom slučaju trebao biti rimokatolik.²⁰ Iako se ovaj slučaj odnosi na vanbračnu zajednicu, on jasno ilustruje do koje je mjere postojala zakonodavna konfuzija vezana za pitanje “nezakonite” djece. Čak je riječ i o slučajevima vanbračne zajednice kada su, bez obzira što je otac priznavao djecu, smatrao ih svojom i želio preuzeti svu brigu o njima, djeca davana drugoj osobi da ih odgaja. Ovaj slučaj svjedoči o nesnalaženju vlasti, te nago-vještava kakve su bile posljedice neusklađenosti sistema i susreta nove realnosti sa vjerskim zakonom koji je jedini stoljećima primjenjivan na prostoru Bosne.²¹

Potpuno zbudjujuću situaciju Zemaljska vlada je pokušala regulisati u aprilu 1887. godine, kada je donijela naredbu da u slučajevima kada je otac “nezakonitog” djeteta musliman, slučaj dokazivanja očinstva pripada građanskom sudu. U istom dopisu napisano je da Vlada “nenalazi za sada za potrebno da izdade naredbu kojom bi se u obće za sve slučajeve uredilo pitanje nadležnosti u takovimi parnicama”.²²

---

¹⁹ Mara je rodila u vanbračnoj zajednici sa Junusom 4 djece, ali je dvoje preživjelo. ABH, VŠS, E, kutija br. 65, 1892/8.

²⁰ Isto.

²¹ Ovaj slučaj također ukazuje na jasnu diskriminaciju ove djece, od samog naziva preko prava koja su mogla ostvarivati. Slučaj Kobiljak oslikava u svojoj svojoj kompleksnosti kroz šta su sve ova djeca prolazila i kakav je odnos vlasti bio prema njima.

²² ABH, VŠS, E, kutija br. 47, 1887/1.

Nekoliko godina poslije, tačnije 1893. godine, precizirano je da dokazivanje očinstva muslimana spada u *familijarna pitanja*, što znači da presude donosi šerijatski sud.²³ Međutim, to nije trajalo dugo, već je 5. augusta 1894. donesena nova naredba (broj 4630/III), kojom je nadležnost po pitanju dokazivanja očinstva za sve vjeroispovijesti prebačena na građanske sudove.²⁴ Treba napomenuti da analiza sudske dokumentacije ukazuje na to da su kadije i prije ovog datuma slučajeve dokazivanja očinstva i kad su obje strane muslimani povremeno prosljeđivale na građanski sud, kao i na činjenicu da su se stranke obraćale šerijatskim sudovima i više od jedne decenije nakon što su oni izgubili ingerencije u tim pitanjima.²⁵

Naredbom iz augusta 1894. godine Zemaljska vlada je faktički oduzela ingerencije šerijatskim sudovima da donose presude po pitanju očinstva "nezakonite" djece, bez obzira što se radilo o privatnim odnosima koji su kod muslimana trebali biti regulisani šerijatskim zakonom.²⁶ Tako su i muslimani bili obavezni sudske sporove ove vrste rješavati na građanskim sudovima.

Svrha sudskih procesa

Osnovni razlog pokretanja procesa sudskog dokazivanja očinstva bio je priznanje djeteta od strane oca, što je automatizmom donosilo i pravo na nafaku, tj. alimentaciju.²⁷ Da bi dijete dobilo bilo kakvu alimentaciju, prvo je trebalo dokazati ko

---

²³ Postoji nekoliko presuda po pitanju očinstva koje je šerijatski sud donio početkom 90-ih godina 19. stoljeća. Jedna od njih je i tužba Hatidže S. Ona je tužila Muharema K. da je otac njenog djeteta, ali to nije uspjela dokazati, te je njenu tužbu kadija odbio. U slučaju Hatidže O. kadija je donio dvije presude. U prvoj je kao oca malodobnog Mustafe imenovao Ibrahima L., sa kojim je Hatidža bila u braku, a dijete je rodila nepunih 7 mjeseci nakon razvoda. U presudi je navedena i visina nafake – alimentacije, kao i 20 forinti koje je Ibrahim morao platiti Hatidži "radi dangube po sudovima". Međutim, Ibrahim je nakon presude doveo svjedoke koji su potvrdili da je "ona sa drugima polno općila". Jedan od svjedoka bio je Avdo. koji je priznao da je oženio Hatidžu samo tri dana nakon što se razvela od Ibrahima, ali, kako je sam naveo, odmah je "vidio da je trudna" i ostavio je. Sud je nakon toga potvrdio prvobitnu odluku. ABH, VŠS, E, kutija br. 47, 1887/1, kutija br. 63, 1891/53.

²⁴ ABH, VŠS, E, kutija br. 95a, 1901/17.

²⁵ Vidi: ABH, VŠS, E, kutija br. 43, 1881/37, kutija br. 119, 1907/25.

²⁶ Šerijatskim sudovima ostale su ingerencije nad imenovanjem tutora malodobnoj "nezakonitoj" djeci sve do oktobra 1905, kada je donijeta odluka broj 578, kojom su im i te ovlasti ukinute. Isto.

²⁷ "Nezakonita" djeca imala su pravo i na nasljedstvo iza umrlog oca, ali s obzirom na to da su se takve parnice vodile u slučajevima kada je dijete već priznato, a nakon smrti oca, to pitanje neće biti razmatrano u ovom radu. Međutim, neophodno je napomenuti da je i po pitanju

je otac djeteta, dakle, ko će taj novac plaćati. Sam proces dokazivanja očinstva zavisio je od mnogo faktora. Iako je svaka tužba na svoj način jedinstvena, ipak je svima zajedničko bilo prvenstveno dokazati kako je osoba koja je optužena bila u intimnim odnosima s majkom djeteta u periodu ne duže od 10, a ne kraće od 6 mjeseci prije rođenja djeteta. Iz toga bi se moglo zaključiti da su slučajevi rađanja djece ukoliko se dokaže intimni odnos u tom periodu bili jednostavniji, ali u praksi nije bilo tako. To jasno potvrđuju parnice koje su se vodile kada se dijete rodilo u roku od 9 mjeseci nakon razvoda braka, iako ni to nije pravilo.²⁸

Parnicu je najčešće pokretala majka djeteta, ponekad i dijete nakon određenih godina, a u izuzetno rijetkim slučajevima djetetov tutor.²⁹ Za razliku od djeteta, žena koja je rodila nije imala nikakva prava.

Tužbe za dokazivanje očinstva uvijek su imale više rasprava, a analiza ukazuje da je svaka od njih imala obavezne svjedoke. Ukoliko optuženi nije bio u braku sa majkom djeteta, intimni odnosi su se obavezno dokazivali svjedočenjima više osoba ili zakletvom. Ukoliko tužiteljica nije imala svjedoka, niti pisani trag, te nije mogla dokazati intimni odnos, imala je mogućnost da se zakune na

---

nasljednog prava razlika u vjeroispovijesti oca i “nezakonitog” djeteta bila izuzetno važna. Iz pojedinih parnica jasno se uočava da “nezakonita” djeca oca muslimana nisu imala pravo nasljeđivanja, dok iz jednog članka objavljenog u *Sarajevskom listu* saznajemo da je pravo “nezakonite” djece na rentu bez obzira na religiju, ukoliko ih je otac izdržavao, bilo nepobitno. U članku se naglašava da im se to pravo ne smije oduzeti ni u slučaju da “nezakonito” dijete ne živi u “ovozemstvu.” Posebno je interesantno pitanje prava ne prezime kod “nezakonite” djece. U parnicama za dokazivanje očinstva u većini slučajeva navodi se samo ime djeteta, iako se podaci majke i tuženog upisuju potpuno. Međutim, iz rijetkih slučajeva kada dijete pokreće tužbu možemo zaključiti da dijete nije dobivalo pravo na prezime oca čak i nakon njegovog priznanja. Vidi: ABH, VŠS, B, kutija br. 24, 1904/7, F, kutija br. 178, 1911/38; *Sarajevski list*, god XXIV, br. 223, 10. 10. 1911, 3.

²⁸ Kao primjer navest ćemo slučaj Šače K., koja je bila u braku sa Hasanom 12 godina. U braku je dobila troje djece – Halila, Huzejna i Osmana, koji je u trenutku razvoda imao nekoliko mjeseci. Šača je pokrenula tužbu kako bi dobila alimentaciju za Osmana, koji je nakon razvoda živio sa njom. Međutim, Hasan je insistirao da se prvo utvrdi naseb, tj. rodbinska veza između njega i Osmana, tvrdeći da on nije njegov sin, iako je rođen dok su njih dvoje bili u braku. Nakon saslušanja obje strane sud je ustanovio da je Hasan bio u vojsci 18 mjeseci, da nije imao ni dana dopusta u tom periodu, a da je Šača rodila Osmana 18 mjeseci nakon što je Hasan otišao u vojsku. Hasan je na kraju izjavio da je, čim se vratio iz vojske, vidio da je Šača, koja je do tog poroda bila “najčestitija”, rodila dijete koje nije njegovo, te je odmah izjavio *talak*, tj. razveo se. Nakon toga sud je ustanovio da je Osman “nezakonito” dijete, a Šača je promijenila iskaz i po njemu je tražila da nafaku plati izvjesni Ibno B. ABH, VŠS, B, kutija br. 182, 1916/ 6.

²⁹ Ovdje treba razlikovati tutore koje je sud dodjeljivao djeci nepoznatog oca i tutore djece kojima je otac preminuo. Ta skrb je imala potpuno drugu konotaciju i druge zakonske i tradicionalne okvire.

tačnost svoje tvrdnje. Građa jasno pokazuje da je zakletva bila izuzetno važna, a najčešće i presudna u donošenju konačne odluke.³⁰ Nisu se samo tužiteljice zaklinjale, već su se i tuženi u slučajevima kada nisu imali konkretnih dokaza zaklinjali da nisu imali intimni odnos sa majkom djeteta. Slučaj Mate P., oružnika sa Romanije, kojeg je optužila Katarina U. da je otac njene malodobne Ane, potvrđuje koliko je zakletva bila važna. Nakon presude koju je sud donio i po kojoj je Mate morao isplatiti alimentaciju za Anu on je izrekao sljedeću zakletvu: "Ja Mato (...) zaklinjem se kod svemogućom i sveznajućom čistom i nefaličnom prisegom da nije istina da sam ja sa Katarinom (...) materom Ane Marije (...) za ono vrijeme od kojega do porodjaja njezinog nije prošlo ni manje od šest ni više od deset mjeseci tj. za vrijeme od 21.05. 1882 godine do 21.09.1882 puteno obćio. Tako mi Bog pomogao."³¹ Nakon toga je donesena presuda u Matinu korist.

Pojedine žene naglašavale su da su prevarene, te da im je optuženi obećavao brak. To je bilo teško dokazati, ali i ukoliko bi dokazale obmanu, u suštini nije bilo posljedica.³²

---

³⁰ Godine 1892. Temima S. je rodila djevojčicu Muntu. S obzirom na to da je dijete "nezakonito", za tutora mu je postavljen dedo Alija, koji je pokrenuo tužbu dokazivanja očinstva krajem 1893. godine. U njoj je tražio da Hasan K. prizna dijete i počne se brinuti za njega. Iako je Hasan tvrdio da je bio u drugom mjestu devet mjeseci prije rođenja Munte, te da nikako nije mogao biti sa njenom majkom, a za iste navode doveo je i svjedoke, Temima se zaklela da je on otac njenog djeteta i da nije imala vezu ni sa kim drugim. Nakon njene zakletve donesena je presuda kojom je Hasan morao plaćati po 2 forinte mjesečno alimentaciju za izdržavanje male Munte. ABH, VŠS, E, kutija br. 70, 1893/35.

³¹ U zapisniku Vrhovnog suda navodi se da je Katarina U. kuharica. Da li se bavila još nekim zanimanjima, nije nam poznato, ali možemo sa sigurnošću reći da joj Ana nije bila posljednje "nezakonito" dijete. Već naredne godine u septembru ona je rodila još jednu djevojčicu Valeriju, koja je također bila "nezakonita". ABH, VS, građanske parnice, kutija br. 115, 1883/538; Arhiv Nadbiskupije, (dalje: AN), Prepis matice krštenih u Župi Sv. Antuna u Sarajevu, Sarajevo Srce Isusovo, (dalje: MKS), 1884-1894. Neizmjernu zahvalnost dugujem msgr. Anti Meštroviću, rektoru Sarajevske katedrale "Srce Isusovo" i kanoniku Vrhobosanskog kaptola, koji mi je dozvolio uvid u kopije matičnih knjiga krštenih u Župi Sv. Antuna.

³² Tužba za dokazivanje očinstva koju je pokrenuo Boško J., otac majke "nezakonitog" djeteta Kate, jedna je od tužbi u kojima se navodi prevara. Ruža, majka djeteta, pod zakletvom je izjavila "da kada stignu u proljeću pokloni pred katolički uskrš navršiti će se dvije godine od kad je začosala sa tuženim Vidojem...", dodavši da je "nakon opetovanih obećanja da će nju za svoju ženu uzeti zaboravi si na sebe puštala je da tuženi sa njom za prvi put puteno opći..." Iako je presuda donesena u korist male Kate i dodijeljena joj alimentacija, o obećanom braku nije bilo ni spomena. Za razliku od Vidoja, Nikola G. nakon presude da je otac "nezakonitog" djeteta Katarine morao je dati izjavu povodom obećanja da će je oženiti. Poput slučaja Nikole, bio je i slučaj Osmana, koji je zaveo Čimu, udovicu vlastitog brata. Čima je tvrdila da joj je obećao brak i da je živio sa njom pred cijelim selom kao sa suprugom, a kad je saznao da je trudna, ostavio je. Ona je tražila da sud pozove Osmana, "našto je potpisati (misli se na

Ukoliko optuženi nije imao poznatu adresu ili se nije odazivao na pozive suda, u službenim novinama *Sarajevski list* u rubrici *Oglasi* objavljivalo se obavještenje o optužnici za dokazivanje očinstva. Oglas je uglavnom imao ustaljenu formu, u kojoj su navođeni svi lični podaci optuženog kao i tužiteljice i djeteta.³³ Poseban problem bio je ukoliko se optuženi nalazio van granica Bosne i Hercegovine. U tim slučajevima sud bi obavezno imenovao zastupnika, o čemu se također obavještavala javnost putem štampe.³⁴ Zastupnika su često imale i tužiteljice koje su prakticirale dati punomoć nekom članu rodbine, prijatelju ili advokatu da ih zastupa pred sudom.

Premda su opstrukcije tokom procesa bile rijetke, građa ukazuje da je odugovlačenje parnice od strane tuženog povremeno imalo učinka. Jedan takav slučaj bio je i kod Hasana K., koji je tražio da njegov slučaj miruje, iskoristivši priliku da na zakazano ročište ne dođu ni tužiteljica ni njen punomoćnik.³⁵ Odluku o mirovanju predmeta donijelo je Sudsko vijeće jednoglasno u julu 1894. godine, a na istu se žalila Fehima S., tužiteljica koju je zastupao advokat dr. Mazze. Iako je kompletan proces pokrenut u martu 1894. godine, dokumenti iz decembra iste godine ukazuju da parnica još uvijek nije bila aktivirana.³⁶

---

sud op.a.) pomenutog Osmana zbavio i upitao ga da li će on moliteljici Čimiju vjenčati, što isti privoliti htio nije.” ABH, Vrhovni sud za Bosnu i Hercegovinu – Sarajevo (dalje: VSS), građanske parnice, kutija br. 148, 1894/62; ABH, RGKS, 84/67; ABH, VŠS, E, kutija br. 119, 1907/25.

³³ “Okružni sud u Travniku obznanjuje ovime Marijanu Mrnjavcu-Čaćanu iz Livna, sada nepoznatog boravišta, da su Marija Ukotić i mlđb. Josip Ukotić po tutoru Antonu Ukotiću svi u Puli podnijeli proti njemu tužbu od 25. marta 1910., P- 91/1 1910., zbog priznanja očinstva i plateža uzdržavanja spp., te da mu je po § 281. gr. p. p. imenovan skrbnik na čin odvjetnik Petar Musial iz Travnika. Marjan Mrnjavac-Čaćan imade s toga ili dobrovoljno uputiti naregjena mu zastupnika ili sudu imenovati drugoga zastupnika, jer inače će si sam pripisati posljedice, što je sve to zanemario, te će se rasprava provesti i dovršiti sa gornjim skrbnikom po stanju spisa. Okružni sud. Travnik, 18. juna 1910.”, “Okružni sud u Travniku naimenovao je g. Akifaet. Biserovića, odvjetnika iz Travnika starateljem za cin za Josipa Antuna Kaligari nepoznatog boravišta, u parnicnom predmetu Milana Jovanovica i Stake Petrović protiv nje-ga radi priznanja ocinstva, te poziva tuženoga da bi ili naimenovao sam svog zastupnika, ili staratelju dao uputu, ili pak sam kod rasprave u četvrtak na dan 26. novembra 1891. u 8 sati do podne prijavio se. Okružni sud Travnik, 10. oktobra 1891.”, *Sarajevski list*, god. XXIII, br. 200, 23. 8. 1910, 7; *Sarajevski list*, god. XIV, br. 96, 16. 8. 1891, 4.

³⁴ Franjo U. radio je kao pomoćnik ljekara u Beogradu, u Srbiji. Optužen je u parnici dokazivanja očinstva od strane Ane Erklanž, a s obzirom da je boravio van granica države, na zakazano ročište mu je imenovan advokat iz Sarajeva Vladislav Nieć. Vidi: *Sarajevski list*, god. XVI, br. 139, 24. 11. 1893, 4.

³⁵ ABH, VS, građanske parnice, kutija br. 147, 1894/48.

³⁶ Isto.

Nismo našli slučajeve dokazivanja očinstva nakon smrti oca "nezakonitog" djeteta, ali jedan slučaj tužbe za nasljedstvo ukazuje da određene porodice nisu bile upoznate sa "nezakonitom" djecom oca ili supruga, iako su ih oni priznali. Takav slučaj je iz porodice Rifatbega, koja je nakon njegove smrti saznala da je on imao "nezakonitog" sina Matiju Marina, koji je živio u Zagrebu.³⁷ Matija je tražio da naslijedi umrlog oca, a njegova porodica je insistirala na tome da je on "nezakoniti" sin, da nije musliman, te da nema nikakva prava na nasljedstvo. Nakon nekoliko rasprava Šerijatski sud je tražio pojašnjenje od Vrhovnog šerijatskog suda kako da postupi u tom slučaju, ali i u "drugim sličnim slučajevima," te da li će se "upotrebljavati propisi građanskog parničnog postupka kod uređivanja kotarskih šerijatskih sudova i kada ili ne, a naročito da li će se u ovaj sud upustiti u raspravljanje u gornjem slučaju glede molbe radi povrate u prijašnje stanje ili će istu "a limine" odbiti." Vrhovni šerijatski sud je odgovorio da Matija "može dobiti nasljedstvo ako dokaže da je zakoniti nasljednik", ma šta to značilo u praksi.³⁸

Nakon što bi se dokazalo da je tuženi otac djeteta, automatski mu se nametala obaveza plaćanja alimentacije od dana rođenja pa sve do punoljetnosti djeteta, što je uglavnom bilo 14 godina ili dok dijete samo ne počne zarađivati. Važno je napomenuti da je tuženi, ukoliko je presuđeno protiv njega, morao isplatiti djetetu sve zaostale iznose od dana rođenja, bez obzira koliko je godina dijete imalo u tom trenutku. S obzirom na to da su tužbe bile pokretane i po nekoliko godina nakon rođenja djeteta, zaostali iznos alimentacije mogao se platiti i u obrocima koje bi sud precizno odredio.³⁹ Visina alimentacije zavisila je od više faktora. Najvažniji je bio materijalni status tuženog, ali i tužitelja, odnosno tužiteljice, zbog čega su se uz tužbu često donosili i dokazi o imovinskom stanju optuženog. Alimentacija je mogla biti plaćana po danu ili mjesečno. U suštini, visina alimentacije u austrougarskom periodu za jedno dijete varirala je od 2 do 8 forinti po mjesecu.⁴⁰

Nakon saslušanja svjedoka sud je donosio presudu odmah, a rok za isplatu alimentacije nije bio duži od jednog mjeseca. Uglavnom su to bile dvije sedmice. Svi presuđeni troškovi morali su se platiti u roku, jer su uvijek izricani pod prijetnjom ovrhe.⁴¹

---

³⁷ ABH, VŠS, F, kutija br. 178, 1911/38.

³⁸ Isto.

³⁹ ABH, VS, građanske parnice, kutija br. 147, 1894/48, kutija br. 149, 1896/173.

⁴⁰ Vidi: ABH, VS, građanske parnice, kutija br. 148, 1894/62, kutija br. 149, 1896/173, kutija br. 160, 1907/1.

⁴¹ Vidi: ABH, VŠS, E, kutija br. 47, 1887/1, VS, građanske parnice, kutija br. 140, 1884/221.

U većini slučajeva optuženi je negirao da je otac “nezakonitog” djeteta. “Nije istina da sam ja otcem...”, počinjao bi iskaz nakon kojeg bi tuženi obavezno naglasio da nije u periodu kraćem od 6 i dužem od 10 mjeseci imao kontakt sa majkom djeteta. Negiranje nije bilo apsolutno. Optuženi, kao u slučaju Mate P., pojasnio bi da je on “spolno sa (...) tri puta općio”, ali da joj je “dva puta platio” ustvrdivši da je od tada prošlo “...15 mjeseci i od tog vremena nisam imao snjome posla”.⁴² Ovakve izjave bile su uobičajene bez obzira na realno stanje i izjave svjedoka.

Neke tužbe pokretane su bez ikakvog dokaza, a iz tužbe je bilo sasvim jasno da optuženi nije nikako mogao biti otac djeteta.⁴³ Bez obzira na to, sud je otvarao rasprave i pozivao svjedoke. U pojedinim slučajevima tokom saslušanja tužena bi promijenila ime tuženog.⁴⁴

Dokazivanje očinstva u praksi

Dva slučaja se djelimično razlikuju od uobičajene prakse dokazivanja očinstva. To je tužba Marije S. protiv Ive B., u kojoj su dokazi umjesto uobičajenih usmenih bili djelimično i pismeni, te tužba Agate S. protiv Rafaela U., u kojoj pored dokazivanja očinstva Agata traži i finansijsku nadoknadu za *obeščašćenje*.⁴⁵

Godine 1879. Marija/Mara S. ostala je udovica nakon smrti supruga Mariana Ili(j)e. Živjela je u Docu, gdje je nakon određenog vremena upoznala Ivu B. Kako sama navodi u tužbi, ona je “prije Đurđevdana 1883” sa Ivom, koji je te godine živio i radio u Travniku, “puteno občiti počeo- te jeste neprestano to činio u jesenju 1883 pošto jest iz vojske iztupio sasma kmeni preselio”.⁴⁶ Ona dalje navodi da je “usljed toga bračnog obćenja” 3. marta 1884. rodila djevojčicu Anu. Međutim, mjesec dana prije poroda Ivo je izgubio posao ključara u Travniku i

---

⁴² ABH, VS, građanske parnice, kutija br. 115, 1883/538.

⁴³ ABH, VŠS, B, kutija br. 182, 1916/6.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ Iako je ovaj slučaj iz perioda Austro-Ugarske, uprave želimo ukazati da je prema Carskom osmanskom zakonu, koji je prestao važiti 1878/79. godine, postojala jasna razlika o pitanju statusa žene, tj. da li je obeščašćena djevojka ili udata žena. Tako je “nasilno obeščašćenje” djevojke “koja se još nije udala” bilo kažnjavano osim okovima i plaćanjem “djevstvo pokvarenoj djevojci.” *Carski kazneni zakonik*, kopija hatihumajuna, Vilajetska štamparija u Sarajevu 1870. g. & 200. Također vidi: Fikret Karčić, “Osmanski krivični zakonik iz 1858. i njegova primjena u BiH”, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 2015, br. 58, 295-304.

⁴⁶ ABH, VS, građanske parnice, kutija br. 140, 1884/221.

preselio se u Sarajevo. Mara je tužbu za dokazivanje očinstva pokrenula odmah nakon poroda na Šerijatskom sudu u Travniku, koji joj je izdao hudžet – potvrdu da je ona tutorica vlastitog djeteta, te da može pokrenuti sudski postupak za dokazivanje očinstva.⁴⁷ U tužbi koju je Mara podnijela u maju 1894. godine ona je navela da joj "osim iznosa od 3 forinte 96", koje je dobila kao zaostatak njegove plate u Travniku, Ivo nije dao ništa za izdržavanje Ane. Na prvoj raspravi Marija je tražila alimentaciju od 4 forinte mjesečno, a kao dokaz da je Ivo otac njenog djeteta predala je ljubavno pismo napisano u martu 1884. godine. Upravo to pismo izdvaja njen slučaj od ostalih. U njemu je pisalo: "Draga dušica moja ovoja dobijem malo vremena dati pišem kao dragi vjernici mojoj draga moja najdraža nemoj misliti da sam ja na tebe zaboravio kako već dolačani (misli na mjesto gdje je Mara živjela op.a.) misliju draga vjernica moja evo imam nekoliko forinta onimi vredno poslati dokne dobijem ovo što imam za dobiti. Draga srce moje dajti gledaj jednog čovjeka koji oče uzeti na kiriju kuću i sve što ima pak dodji ovamo jerbo je ovdje puno lakše za živjeti nego u Travniku to jest da je skuplje nego u Travniku ali je lakše za služiti nego u Travniku..." Ivo je ljubavno pismo završio sa "ostani zdrava ljepa moja Marija".⁴⁸ Iako je Marija tužbu pokrenula samo dva mjeseca nakon ovog pisma, Ivo nije htio priznati dijete. Na prvu raspravu nije ni došao, pa je naredna zakazana za septembar iste godine. Međutim, on se ni tada nije pojavio. Sudsko vijeće je odlučilo donijeti presudu bez njegovog saslušanja. Ivo je proglašen ocem Ane i morao je platiti 4 forinte mjesečne alimentacije sa zaostacima od njenog rođenja do datuma presude "uz prijetnju ovrhe".⁴⁹

Slučaj Agate S. razlikovao se od Marijinog, ali i od većine drugih. Ona je rodila "nezakonito" dijete, dječaka Ivana Ladislava, sa Rafaelom. Međutim, parnica dokazivanja očinstva koju je pokrenuo njen sin Ivan Ladislav nije bila jedina vezana za ovaj slučaj. Naime, u isto vrijeme kada je pokrenuta ta parnica Agata je lično tužila Rafaela za "izgubljeno poštenje i umanjeni izgled za buduću udaju".⁵⁰ Parnica je pokrenuta na Opštinskom sudu u Sarajevu 1903. godine, a u novembru je izdato rješenje kojim se Agata odbija. Mogućnost da se žali na višu instancu ona je iskoristila i pokrenula tužbu na Vrhovnom građanskom sudu u novembru 1903. godine. Agata je smatrala da za "izgubljen poštenje i umanjeni izgled za

---

⁴⁷ Potrebno je napomenuti da je jedan broj nemuslimana i nakon formiranja građanskih sudova, posebno u prvoj deceniji austrougarske vladavine, nastavio svoja prava, posebno porodična, tražiti na šerijatskim sudovima.

⁴⁸ ABH, VS, građanske parnice, kutija br. 140, 1884/221.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ ABH, VS, građanske parnice, kutija br. 157, 1902/200.

buduću udaju” Rafael treba da joj isplati ukupno 6084 krune.⁵¹ Tražena suma bila je obrazložena na sljedeći način: 3000 kruna za izgubljeno poštenje, 3000 kruna za umanjeni izgled za buduću udaju i 84 krune za izgubljeni dohodak za vrijeme poroda. Tokom rasprava koje su obavljene pozvano je ukupno 9 svjedoka. Iako je većinu njih predložila Agata, niko osim njene majke nije tvrdio da joj je Rafael obećao brak. Magdalena S., Agatina majka, ispričala je kako je on dolazio kod njih kući i kako je govorio da mu se tužiteljica “sviđa i da je razborita ženska”. Ona je dalje navela kako je on stanovao kod njih “pošteno na hrani i spavanju” 6 mjeseci i kako je njena kćerka imala ponudu za brak iz Tuzle, ali je odbila jer je Rafael obećao da će je oženiti. Jedini razlog koji je ona navela zašto do braka nije došlo bio je njena religija. Tvrdila je kako je on tražio da Agata pređe na pravoslavnu vjeru, nakon čega ju je obećao odmah vjenčati. Međutim, Agata je to odbila. Njena najbolja prijateljica Ana, koja ih je i upoznala, navela je da su se “dobro uprijateljili”, ali nije mogla potvrditi da je Rafael obećao da će je “zasi-gurno ženiti”. Presuda kojom je tužba Agate S. odbijena donesena je 26. 9. 1904. godine. Agata je morala isplatiti sudske troškove u iznosu od 60 kruna, a u obra-zloženju je navedeno da “se po &13289 izgubljeno poštenje i umanjeni izgled za buduću udaju ne mogu počiniti...”⁵²

Ova dva slučaja, iako specifična, prate klasičnu nit koja spaja sve slučajeve dokazivanja očinstva. Naime, sve majke “nezakonitog” djeteta tvrdile su da su prevarene, da im je obećan brak ili da su bar očekivale da će sklopiti brak sa tuži-teljem. Skoro svi tuženi osporavali su mogućnost da su očevi djeteta, a mnogi su navodili imena drugih muškaraca koji bi mogli biti očevi tom djetetu. Sporovi su trajali do godinu dana, a svjedoci su u tom periodu povremeno mijenjali iskaze. Interesantno je napomenuti, iako se suština iskaza nije mijenjala, da sudsko vije-će takva svjedočenja prilikom presude nije uzimalo u obzir.

Međutim, Agatin slučaj otvara pitanje “ugleda” žena i činjenice da im je “ne-zakonito” dijete u stvarnosti *kvarilo mogućnost dobre udaje*. To pitanje možemo djelimično sagledati kroz zanimanje koje je upisivano pored imena majki ove djece, u matičnim knjigama krštene djece. Najviše podataka daju matične knjige Župnog ureda Sv. Anto u Sarajevu, koje su se uz određene iznimke sačuvale od 1884. godine.⁵³ Neophodno je napomenuti da se nisu uvijek upisivali kompletni podaci. Pojedine majke samo su pisale lično ime i prezime, druge su stavljale

---

⁵¹ Isto.

⁵² Isto.

⁵³ Za period 1884–1918. matični podaci nedostaju za 1899. godinu. AN, MKS, 1884–1918.

pored toga i imena roditelja, dok su pojedine upisivale i zanimanje. Kod većine majki upisivani su podaci o njihovim roditeljima i njihovo zanimanje, od obaju roditelja ukoliko ih imaju. Tako vidimo da su pojedine majke iz veoma uglednih i bogatih porodica. Kompletно upisani podaci majčinih roditelja jasno pokazuju da "nezakonito" dijete nije bilo skrivano, niti je predstavljalo stigmatizaciju u društvu. Ukoliko se radilo o majci koja je također "nezakonita", i to je upisivano.⁵⁴

Prvih godina u rubrici *Stalež* u matičnim knjigama Župe Sv. Anto pored imena majki "nezakonite" djece često nalazimo upisano *neudata* ili *udova* ili *kćerka* određene osobe, dosta rjeđe je oznaka *djevojka* ili *seljanka*, ali i *supruga*, sa upisanim svim podacima muža, iako dijete nije bilo njegovo.

Analiza upisanih zanimanja veoma je interesantna. Sasvim jasno pokazuje kako su žene ulazile u određena zanimanja, te kako su se pojedina zanimanja počela pojavljivati u Sarajevu. Tako, naprimjer, od 1885. godine svake minimalno tri godine imamo po jednu upisanu majku "nezakonitog" djeteta koja je bila zaposlena u Tvornici duhana.⁵⁵ Godine 1893. jedna majka je bila glumica, dok je 1909. "nezakonito" dijete dobila vlasnica bioskopa.⁵⁶ Neka od upisanih zanimanja poput: *bolničarka*, *učiteljica* ili *gospodarstvena zastupnica* jasno ukazuju da su ove žene bile uspješne i ugledne u poslovnom životu. Međutim, prema podacima matičnih knjiga Župe Sv. Anto najveći broj žena koje su rodile "nezakonitu" djecu radile su kao sluškinje.

Ako saberemo sve upisane podatke o zanimanju majki za period 1884–1895, dobit ćemo da je od ukupnog broja, tj. od 568 "nezakonite" krštene djece, u tom periodu u rubriku "ime, prezime stalež njihov" upisano zanimanje u 318 slučajeva, od toga je služavki čak 167, zatim kuharica 52, posebnica 46, švalja 16, pralja 11 itd. Razlika u brojnosti služavki i drugih zanimanja ostat će konstanta do kraja austrougarskog perioda. Navest ćemo samo još 1906. godinu kao primjer. Te godine je kršteno najviše "nezakonite" djece – čak 148! Nažalost, samo pola od tog broja ima upisano zanimanje majke, od čega je čak 40 služavki, 14 posebnica, 9 kuharica itd. Iako su ovi podaci nepotpuni, ipak možemo tvrditi da je minimalno 27% žena koje su rodile "nezakonitu" djecu te godine radilo kao služavke.⁵⁷

---

⁵⁴ AN, MKS, 1913–1916.

⁵⁵ Pored radnica u Tvornici duhana pojavljuju se i radnice iz Fabrike čilima, ali u najvećem broju zapisano je samo *radnica*, bez preciziranog mjesta zaposlenja.

⁵⁶ AN, MKS, 1884–1894.

⁵⁷ Godine 1911. i 1914. upisane su kao bludnice dvije majke "nezakonitog" djeteta, ali to su jedini slučajevi da je to zanimanje upisano pored imena neke majke u matičnim knjigama u periodu 1884–1918. AN, MKS, 1908–1912. i 1913–1916.

Teško je utvrditi čime su se bavili očevi ove djece, ali tek nekoliko njih je odlučilo naknadno priznati dijete. U takvim slučajevima upisivano je i zanimanje oca. Godine 1887. ukupno je priznato petero djece, a od toga je upisano zanimanje od četiri oca: carski kraljevski računarski podčasnik I razreda, lončar, kontrolni upravitelj i carski kapelan.⁵⁸ Zanimanje majki ove priznate djece nije upisivano, nego je oznaka staleža bila u svim slučajevima i glasila je *neudata*. Priznavanje djeteta nije bilježeno na isti način kao kod vanbračne zajednice, a dijete je i nakon priznanja pred svjedocima ostajalo u krštenici upisano kao “nezakonito”.

S obzirom na broj služavki koje su imale “nezakonitu” djecu, nameće se pitanje ko su očevi njihove djece, da li su to osobe kod kojih su te djevojke ili žene radile ili ne. Nažalost, podaci su dosta šturi i tek u rijetkim slučajevima pored majke koja je zaposlena kao sluškinja nalazi se opaska da je dijete priznato, a onda i zanimanje oca. Tako je 1890. godine jedno “nezakonito” dijete služavke priznao kočijaš, dok je 1902. godine od petero priznate djece jedno bilo također od služavke i oca bravarskog pomoćnika.⁵⁹ Godine 1895. priznato je dvoje djece čije su majke upisane kao služavke, jedan otac je kao zanimanje upisao radnik, a drugi piljar.⁶⁰ Iako ovi podaci upućuju da su očevi “nezakonite” djece služavki bili sličnog društvenog i socijalnog ranga, brojnost služavki kao majki “nezakonite” djece ne dozvoljava takav zaključak. Ipak, možemo reći da se pri donošenju bilo kakvih zaključaka bez konkretnih dokumenata ne smije biti isključiv.

“Nezakonita” djeca kroz brojke

Broj “nezakonite” djece najrealniji je pokazatelj njihove prisutnosti u svakodnevnom životu, posebno u većim gradovima poput Sarajeva. S obzirom na ograničen broj dostupnih izvora o rođenim i njihovom statusu, najdetaljnije podatke možemo pronaći u matičnim knjigama krštenih u katoličkim župama. Stoga smo se odlučili tabelarno prikazati broj zakonite i “nezakonite” djece u najvećoj i najbrojnijoj – Župi sv. Ante u Sarajevu.

---

⁵⁸ Ovdje treba napomenuti da se ovi podaci odnose samo na “nezakonitu” djecu čiji roditelji ne žive u vanbračnoj zajednici. Podaci o vanbračnim zajednicama i konkubinatumima zaslužuju posebnu pažnju i rad. AN, MKS, 1884–1894.

⁵⁹ AN, MKS, 1884–1894.

⁶⁰ AN, MKS, 1895–1898.

Godina	Zakonita krštena djeca u Župi sv. Anto Sarajevo	"Nezakonita" krštena djeca u Župi sv. Anto Sarajevo
1884.	216	32
1885.	246	32
1886.	281	49
1887.	284	53
1888.	302	40
1889.	321	44
1890.	270	43
1891.	303	64
1892.	316	60
1893.	313	54
1894.	367	96
1895.	420	85
1896.	407	89
1897.	468	76
1898.	467	99
1899.*	–	–
1900.	522	105
1901.	520	111
1902.	548	107
1903.	546	119
1904.	572	135
1905.	550	129
1906.	554	148
1907.	477	119
1908.	469	98
1909.	475	114
1910.	473	113
1911.	500	120
1912.	510	123
1913.	566	139
1914.	564	150
1915.	314	67
1916.	285	78
1917.	264	49
1918.	276	62
Ukupno	12.574	3.002

* Podaci za 1899. godinu nisu sačuvani.

Navedeni statistički podaci potvrđuju visoki procenat od 23,874% “nezakonite” krštene djece u Sarajevu u periodu od 1884. do 1918. godine! Ovaj broj može se uzeti i kao približan u odnosu na Sarajevo bez obzira što se odnosi samo na krštenu djecu, jer podaci koje imamo za kompletno stanovništvo u pojedinim godinama veoma malo odstupaju od gore izloženih. Sveobuhvatne podatke imamo za godine 1885, 1888. i 1911. U toku jedanaest mjeseci 1885. godine u Sarajevu je rođeno ukupno 842 djece u braku i 34 izvan braka.⁶¹ Analiza matičnih knjiga krštene djece za Sarajevo u toku 1885. godine ukazuje da je kršteno ukupno 32 “nezakonite” djece. Od toga nijedno nije bilo upisano kao vanbračno dijete, s obzirom da nije upisano ime oca, što je bila praksa.⁶² Za godinu 1888. imamo podatke za svih dvanaest mjeseci, kada je u Sarajevu rođeno ukupno 1098 djece u braku i 50 izvan braka.⁶³ Iste godine je kršteno 40 “nezakonite” djece.⁶⁴ U toku 1911. godine broj rođene djece u Sarajevu izvan braka bio je 146, a krštene “nezakonite” 120.⁶⁵

Tabela bi potpuno drugačije izgledala za manje gradove. Samo ćemo navesti podatak da je prema matičnim knjigama Samostana Fojnica najviše “nezakonite” krštene djece u godinama 1903. i 1910. U ovom periodu kršteno je po troje “nezakonite” djece.⁶⁶ Godine 1903. u Fojnici je rođeno ukupno 152 zakonite i 3 “nezakonite” djece, dok je za istu godinu u Sarajevu samo “nezakonito” krštene djece bilo 119. Slična se statistika dobije komparacijom i za 1910. godinu, kada je u Fojnici opet kršteno 3 “nezakonite” djece od ukupno 114, dok je u Sarajevu samo “nezakonite” krštene djece bilo 143. Ako uporedimo dostupne podatke, dobit ćemo da je postotak krštene “nezakonite” djece u Fojnici iznosio najviše 2%, dok je u Sarajevu bio najveći postotak – 26%, koliko je iznosio 1906. godine.⁶⁷

Analiza matičnih knjiga Župe Sv. Anto u Sarajevu ukazuje na još jedan veoma interesantan podatak, a to je porijeklo majki ove djece. Tako je 1884. godine 25 od 32 majke “nezakonite” djece rođeno van Bosne i Hercegovine.⁶⁸ Slično je

---

⁶¹ Ovdje treba napomenuti da u statističkim podacima broj djece rođene van braka ne znači i da su od nepoznatog oca. Zasićurno se podrazumijevaju i djeca rođena u vanbračnim zajednicama.

⁶² AN, MKS, 1884–1894.

⁶³ *Sarajevski list*, god. XII, br. 28, 8. 3. 1889, 2.

⁶⁴ AN, MKS, 1884–1894.

⁶⁵ *Sarajevski list*, god. XXXIV, br. 193, 9. 9. 1911, 3; *Sarajevski list*, god. XXXV, br. 41, 22. 2. 1912, 2.

⁶⁶ Matica krštenih Fojnica (dalje: MKF), 1903, 1910. Za uvid u ove dokumente posebnu zahvalu dugujem Sandri Biletić.

⁶⁷ AN, MKS, 1904–1906; MKF, 1906.

⁶⁸ AN, MKS, 1884–1895.

i u godinama pred Prvi svjetski rat. Tako je 1912. godine od ukupno 123 krštene "nezakonite" djece broj majki rođenih van Bosne i Hercegovine bio 88, a njih 35 je iz raznih krajeva Bosne i Hercegovine.⁶⁹

Ove brojke zasigurno razbijaju stereotipe koji su uvriježeni u društvenoj zbilji. Činjenica da sve one krste svoju djecu javno sasvim je dovoljna da oslika promjenu u svakodnevnicu prihvatljivog i neprihvatljivog.

Zaključak

Dokazivanje očinstva sudskim putem jedan je od problema kojem do sada nije posvećivana pažnja u domaćoj historiografiji. Ovaj segment svakodnevnog života pokazatelj je mnogobrojnih promjena koje se pojavljuju posebno u većim gradovima širom Bosne i Hercegovine na razmeđu dva stoljeća i dva carstva. Sam termin "nezakonita" djeca nalazi se u zvaničnim dokumentima, a prava "nezakonite" djece regulisana su posebnim članovima zakona.

Ako uporedimo posljednje decenije osmanske uprave s prvim decenijama austrougarske uprave, posebno u većim gradovima, a prema dostupnim dokumentima, uvidjet ćemo da je tradicionalni sistem *moralnih vrijednosti* i svakodnevnih navika u javnom prostoru umnogome počeo da se mijenja. Prakticiranje prisilnih brakova, članci o mrtvoj vanbračnoj djeci, zahtjevi za priznavanje očinstva sasvim jasno to i potvrđuju. Međutim, njihov poznati broj je neznatan u odnosu na period nakon 1878. godine.

Analiza građe ukazuje da su parnice za dokazivanje očinstva vođene u cilju dobivanja alimentacije za dijete, te da su ih pokretale uglavnom majke djeteta, dosta rjeđe tutori i sama djeca. Parnice nisu bile dugotrajne, ali su podrazumijevale svjedoke koji su ponekad davali iskaze više puta. Za donošenje presude od ključne važnosti je bilo dokazati da je optuženi imao intimne odnose sa majkom djeteta u periodu ne kraćem od 6 mjeseci i ne dužem od 10 mjeseci od rođenja djeteta.

Određena visina alimentacije izricana je odmah uz presudu, ukoliko je bilo dokazano da je optuženi otac djeteta. U periodu austrougarske uprave alimentacija se mogla plaćati po danu ili mjesečno, a iznos je varirao zavisno od materijalnih mogućnosti tuženog i tužiteljice od 2 do 8 forinti.

Iako je većina tužbi bila osnovana, jedan dio tužiteljica tokom samog procesa mijenjao je iskaz, te kao oca navodio drugu osobu. U izuzetno rijetkim

---

⁶⁹ AN, MKS, 1908–1912.

slučajevima tužiteljice su tražile pored alimentacije za dijete i obeščašćenje ili naknadu za umanjenu mogućnost udaje.

Analiza matičnih knjiga krštene djece ukazuje da je broj “nezakonite” krštene djece u Sarajevu bio 23,6%, što predstavlja veliki procenat koji ukazuje da je ova pojava bila sastavni dio svakodnevnice. Međutim, neophodno je napomenuti kako je ovakva slika prisutna samo u većim gradovima, dok su nezakonita djeca u manjim gradovima izuzetno rijetka i njihov broj nije ni blizu navedenom procentu.

“ILLEGITIMATE” CHILDREN BEFORE THE LAW – PROVING PATERNITY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA BETWEEN THE 19TH AND 20TH CENTURY

Summary

Proving paternity in court is one of the problems to which attention has not been paid in the local historiography until now. This segment of everyday life is an indicator of many changes which appear, especially in bigger cities of Bosnia and Herzegovina, between two centuries and two empires. The expression the “illegitimate” children itself can be found in official documents, and rights of these children are regulated by special law clauses.

If one compares the last decades of the Ottoman rule with the first decades of the Austro-Hungarian rule, especially in bigger cities, one can see that the traditional system of moral values and everyday habits has started to change in many ways. The practice of forced marriages, newspaper articles on dead illegitimate children, requests for the recognition of paternity confirm this clearly. However, their number is insignificant when compared to the period after 1878.

Analysis of materials shows that court lawsuits for proving paternity were led with the aim of receiving the alimony for a child and were mostly started by the child’s mother, and rarely by tutors or the child itself. Lawsuits were not long-term, but they implied the presence of a witness who sometimes gave statements more than once. For making a verdict of key importance was to prove that the accused had an intimate relationship with the mother of the child in the period not

shorter than 6 months and no longer than 10 months from the birth of the child. If there were no witnesses, the most relevant was the oath, which was practised by both the accused and the prosecutor. The determined amount of the alimony was pronounced immediately with the judgement if it was proven that the accused is the father of the child. In the period of Austro-Hungarian rule, alimony could have been paid daily or monthly and the amount varied depending on the material ability of the accused and the prosecutor from 2 to 8 forints.

Although most of the lawsuits had a basis, some prosecutors would change their statement during the process and would mention another person as a father of the child. Rarely, prosecutors demanded also reimbursement for dishonouring or lowering the chances for getting married.

Analysis of parish registers of the christened children shows that the number of the “illegitimate” christened children in Sarajevo was 23,6% which is a great percentage that shows this phenomenon was a part of everyday life. Nevertheless, it is necessary to notice that this picture was only present in bigger cities, while the illegitimate children in smaller cities were rare and not even near this percentage.